

TEK EBEVEYNLİ AİLELERE YÖNELİK FEMİNİST SOSYAL HİZMET MÜDAHALESİ

Feminist Social Work Intervention toward Single Parent Families

Hakan ACAR

Ar. Gör., Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Hizmetler Yüksekokulu

ÖZET

Aile kavramı, 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli yapısal ve kavramsal değişiklikler geçirmektedir. Bu değişim, modernleşme sürecinde olan tüm ülkelerde etkisini göstermektedir. Özellikle sanayileşmiş Batı Topluluklarında (ABD, Avrupa Birliği Ülkeleri vb) geleneksel aile yapısı halen ağırlıklı olmakla beraber bir ebeveyn ve çocuktan oluşan tek ebeveynli ailelerin sayısı da hızla artmaktadır. Aile yapısındaki bu değişimin iki önemli nedeni, toplumsal yaşamda kadının üretici rolünü elde etmesi ve feminizm diye adlandırılan kadın hakları hareketinin etkisidir. Kadın hakları hareketleri yaklaşık 200 yıldır eşitlik içinde yaşama amaçlarına ulaşmak için mücadele etmektedir. Kadın sorunları ve kadın hakları kavramı sosyal hizmet mesleğinin içeriğinde de büyük değişimler yaratmıştır. Öyle ki sosyal hizmette kadının bakış

açısını kullanarak kadın sorunlarını çözüme amacını taşıyan bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Feminist sosyal hizmet olarak adlandırılan bu yaklaşım özellikle 1980 sonrasında mesleki müdahalelerde önemli bir yer edinmiştir. Bu makalede tek ebeveynli ailelere yönelik feminist sosyal hizmet müdahalesi hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tek ebeveynli aile, feminist sosyal hizmet müdahalesi

SUMMARY

Since the second part of 20th Century there are important structural and conceptual changes in the family concept. This changing affects all countries which is in the modernization process. Especially in the industrialized Western Countries, traditional family structure is still common but number of the single parents family which consist of one parent and children is growing rapidly. The two important reasons of this changing which occurred at family structure is, women' get their producer roles in the society and effects of the women rights movement. Women rights movements aim to live in the equal society and for this aim they have been struggled about 200 years. Women problems and women's rights concepts created important changing in content of social work profession. Thus a new approach emerged in social work to solve women's problems by using women point of view. This approach called feminist social work gain an important role in professional interventions after 1980's. In this article tried to give information about feminist social work intervention towards single parent families. **Key Words:** Single parents, feminist social work intervention.

GİRİŞ

Kadınlar toplumsal yaşamda binlerce yıldır çözümünü oldukça güç sosyal sorunlarla ve bu sorunların bireysel yansımaları ile boğuşmaktadır. Üre-

tim sistemleri ve formlarının değişmesi ile üretim gücünü, toplumsal statüsünü kaybeden kadınların sosyal rolleri de bu sosyal gerçeklik üzerine oluşmuştur. Kapitalist-ataerkil aile ve toplum yapısı kadını karar alma mekanizmalarından büyük ölçüde uzaklaştırmıştır. Bu durum günümüzde de büyük oranda devam etmektedir.

20. yüzyılın ortalarından itibaren kadınlar varolan toplumsal statülerini değiştirmek üzere harekete geçmişlerse de geleneksel noktanın büyük gelişmeler içerdiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin tamamına yakınında gerek varolan yasal düzenlemelerden gerekse toplumsal yaşamda varolan değer yargılarından, kadınların olumsuz bir biçimde etkilendiği görülebilir. Kadınlar aile içi ilişkilerden, iş yaşamına, çocuk yetiştirilmeden, eğitim haklarına ve sosyal yaşama katılımlarına kadar hemen hemen her alanda kendileri için hazırlanmış ve kendileri adına kabul edilmiş rolleri benimsemek zorunda kalmışlardır. Bir anlamda, aile içine kapanmak ve ailenin korunaklı ortamında kalmak zorunda bırakılmışlardır.

Buna karşın 1900'lerin ikinci yarısından itibaren gelişen kadın hareketi varolan yapıyı değiştiremeye de birçok kadının yaşadığı sorunlara karşı bilinçlenmesine neden olmuştur. 1960'lardan sonra gelişen sosyal devlet olgusu da toplumların ve dolayısıyla kadınların yaşam standardını yükseltmiş ve sosyal yapıda kadınlar lehine önemli kazanımlar sağlamıştır. Özellikle kentsel alanlarda eğitim, sağlık ve diğer sosyal olanaklardan yararlanan kadınlar ekonomik yaşamda da yer almaya başlamış ve

bir ölçüde bağımlılıklarının boyutlarını daraltmışlardır. Ekonomik ve sosyal yaşamda daha fazla yer alan kadınlar ailelerinde ve evlilik yaşantılarında onlara biçilen rollerle daha fazla çatışma yaşamaya başlamış ve rolleri değiştirmeye çalışmışlardır. Bugün toplumun her katmanında feminizm dendiğinde insanlar doğru ya da yanlış birkaç şey söyleyebilirler. Bunun bile oldukça önemli bir kazanım olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yukarıda kısaca değinilen gelişim süreci aile yapısında da önemli değişimlere yol açmıştır. Aile içi roller yavaş da olsa bir değişim içine girmiş ve aile içinde ve toplumsal yapıda kendilerinin farkına varan kadınların aile ve evlilik fikrine bakışları değişmiş ve bu değişim beraberinde artan sayıda boşanan ve parçalanmış aileyi de ortaya çıkarmıştır. Yaşanan değişimler aile kavramında da önemli kavramsal ve yapısal farklılıklara yol açmıştır.

Feminist Hareket ve Sosyal Hizmet Mesleği

Kadın hakları eylemlerinin düşünsel ve eylemsel tarihi 18. Yüzyıla kadar uzanmaktadır. Feminist akımlar 18. Yüzyıldan itibaren sürekli ilerlemiş ve kadınların sorunlarını dile getirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla kadın hakları hareketi yaklaşık 200 yıldır süregelen bir çabayı ifade etmektedir.

Dünyada kadın hareketinin doğuşu incelendiğinde hareketin çıkış noktalarının Fransa, İngiltere ve ABD'de olduğu görülmektedir. 18. Yüzyılın ilk yarısından başlayarak birçok ülkede kadınlar için oy hakkını, çalışma hakkını ve eğitim hakkını talep eden hareketler ortaya çıkmıştır (Bendason tarihsiz: 41). Özellikle ulus devletlerin ortaya çıkması ile e-

sen özgürlük rüzgarları sonucunda kadın hareketleri dünyanın birçok yerinde kıpırdanmaya başlamıştır. Kadınlar öncelikle eğitim, çalışma, oy verme gibi temel hakları için savaşım vermeye başlamışlardır. Kadınların, temel haklarını elde etmeye başlamaları ise 1910'lu yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Kadın hakları hareketi özellikle 1960'lı yıllardan sonra daha da genişleyerek devam etmiştir. Günümüzde de kadınlar toplumsal yaşamda tam bir eşitlik için mücadelelerini sürdürmektedir.

Feminizmi tanımlamak yoğun bir çaba gerektirmektedir. Hem bir kuram, hem bir ideoloji hem de bir hareket olan feminizmi tanımlamak oldukça güçtür. Tomanbay (1999: 41), feminizmi, kadınların toplum içinde erkeklerle aynı koşullara sahip olması, kadınların toplum içindeki konumlarının iyileştirilmesi amacıyla, onlara ekonomik, toplumsal, politik haklar sağlamayı iş edinen düşünce ve eylem alanı olarak tanımlamıştır.

Bir başka kaynak ise feminizmin kapsamını şu şekilde tanımlamaktadır; Feminizm; "cinsiyetlerin politik, ekonomik ve sosyal eşitliği kuramı"nın yanı sıra kadın hakları ve yararı için organize edilmiş faaliyetleri de içerir (Merriam Webster's Tenthly Collegiate Dictionary 1995, akt: Ashman ve Hull, 1999: 495).

Anlaşılabacağı gibi feminizm hem bir eylem alanı hem de bir düşünce platformu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Feminist kuram, teorik yapısı ve doğası gereği çatışma modeline mükemmel bir örnektir. Feminist kuram açıkça, kadınların yararı çerçevesinde, varolan yapısal eşitsizliklerin, kadına yönelik sömürünün ve benzeri sorunların orijinlerini belirlemek için

gücün kullanımı üzerinde odaklanmaktadır. Bir ideoloji olarak feminizm baskıyla mücadele etmektedir ve sosyal değişmeye ulaşmak için sosyal hizmet mesleğinin etik ilkeleri ile de çok uyumlu olan bir model önermektedir. Buna karşın feminizmin kendi içinde de bazı farklılıkları vardır. Dolayısıyla feministler arasında da bazı ayrılıklar vardır. Örneğin, bazı feministler (Bernard,1992), çekirdek aileyi kadına yönelik sömürünün ve baskının kaynağı olarak görürken bazı feministler de, aile koruma (bu gün özellikle batı toplumlarında görülen bu uygulama insanların aile fikrine yeniden sıcak bakmaları için bir takım düzenlemeleri beraberinde getirmiştir) programlarının ev dışı yaşamı engelleyebileceğini belirtmiş ve bu programların hedeflerinin iyi saptanması gerektiğini vurgulamışlardır (Anderson, 1995: 175). Feminizm ve feminist literatür sosyal hizmet mesleğinde de önemli bir yer tutmaktadır. Sosyal hizmet mesleği için her zaman ayrıcalıklı bir konuma sahip olan "kadın" ve "kadın sorunları" özellikle 20.yüzyılın son çeyreğinde geleneksel sosyal hizmet uygulamalarına karşı çıkan feminist sosyal hizmet uzmanlarının mesleki literatüre yaptığı değerli katkılar ile daha da özel bir konuma kavuşmuştur. Van Der Bergh ve Cooper, feminist sosyal hizmetin ilkeleri üzerine yaptıkları çalışmada feminist sosyal hizmetin, geleneksel sosyal hizmet uygulamasının değer ve ilkeleriyle mükemmel bir uyum gösterdiğini ifade etmişlerdir. Buna göre her ikisi de bireyin çevresiyle etkileşiminin, insan farklılığının ve self determinasyon hakkının önemini vurgularlar (Van Der Bergh ve Cooper, 1986: 3, akt: Ashman ve Hull, 1999: 494).

Feminist oryantasyon genellikle aşadaki gibi sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma liberal, sosyalist ve radikal feminizm olarak somutlaşmaktadır. Liberal feminizm, varolan politik sistemde, eşitliğe, fırsatlara ve siyasal haklara ulaşmayı vurgulamaktadır. Sosyalist feminizm kadının ezilmişliğini, kaynağını ataerkil kapitalizmden alan cinsiyetçilik, ırkçılık, ve sınıf ayırımı arasındaki etkileşime bağlamaktadır. Radikal feminizm ise ataerkilliği yok edilmesi gereken büyük bir etki olarak görmektedir. Nes ve ladicol (1989) feminist sosyal hizmetin "baskın yaklaşımların" dışında olduğunu belirtse de, aynı zamanda büyük sosyal hizmet akımlarının liberal feminizmle daha yakın olduğunu da gözlemlemişlerdir. Sosyal hizmet düşüncesindeki bu yönelim Freman (1990)' ın yaptığı çalışma ile de desteklenmiştir. Freman bir çok sosyal hizmet uzmanının kendisini liberal feminizmle özdeşleştirdiğini bulmuştur (Sands ve Nuccio, 1992: 489-490). Dolayısıyla feminizm sosyal hizmet uzmanlarının mesleki kimliklerini ifade ederken kullandıkları bir kavram haline gelmiştir. Bu durum feminizm ve sosyal hizmet mesleği arasındaki ilişkinin önemini açıkça ifade etmektedir.

Feminizmin sosyal hizmet mesleğindeki statüsünü değerlendirmeye çalışan feminist yorumcuların bir kısmı feminizmin meslek üzerindeki son 20 yıldaki etkisi konusunda iyimserken (Hudson 1985) bir kısmı da kötümserdir (Dominelli 1992: 105). Norman ve Mancuso (1980: 4), sosyal hizmetin, erkekler tarafından yönlendirilen "sözde" bir kadın mesleği olduğunu belirtmektedir. Erkekler mesleğin politikalarını planlar, akademik müfredatı belirler, uygulamayı yönlendirir

ve paranın nerede ve kimin için harcanacağına karar verirler. Bu durumla mücadele etmek için, feministler, sosyal hizmet eğitiminin içeriği ve stiline olduğu kadar (Carter 1992) kadınların sayısal olarak baskın olduğu ancak erkeklerin hiyerarşik olarak hakim olduğu sosyal hizmet organizasyonlarının cinsiyet yapısında da radikal değişimler yapılmasını önermektedir (Hanmer ve Statham 1988; SSI 1991; Grimwood ve Popplesstone 1993; akt: Wise 1995 107). Gerçekten de sosyal hizmet ve feminist kuram arasında ciddi ve kapsamlı bir ilişki olduğu halde varolan durum bu ilişkiyi yeterince yansıtmamaktadır. Birçok sosyal hizmet müracaatçısının ve sosyal hizmet uzmanının kadın olmasına rağmen, sosyal hizmet kuramı ve uygulaması kadına yönelik baskının önemli sorunlarının çok azını yansıtmaktadır. CQSW (Council of Social Work Education) kurslarında kullanılan sosyal hizmet metinleri (text) üzerine 1976'da yapılan bir tarama çalışmasında, literatürün büyük çoğunluğunun kadının iş yaşamında, çocuk büyütmede ve yetiştirmede ve cinsel ilişkilerdeki rollerine ilişkin baskın ideolojik çerçeveyi kabul ettiği ortaya konmuştur (buradaki ideolojik çerçeve ve ataerkil, kapitalist ilişki yapısını anlatmaktadır) (Waller 1976; akt: Langan, 1985: 28-29).

Tüm bu olumsuzluklara rağmen feminist kuram, ev içi şiddet ve çocuk istismarı gibi sosyal sorunların yeniden tanımlanmasında önemli bir işleve sahip olmuştur. Feminist yaklaşımla beraber birçok yazar sosyal hizmette bilgi üretiminin baskın stiliyle mücadele etmeye başlamış, uygulayıcı tabanlı araştırmayı ve hizmet alanların deneyimlerini ele alan araş-

tirmaları tartışmaya başlamışlardır (Hudson 1992, akt: Wise 1995: 105-107).

Görüldüğü gibi sosyal hizmet mesleği ve feminist kuram arasında ilkesel bazda ve oryantasyonda önemli bir uyum bulunmaktadır. Bu durum sosyal hizmet mesleğinin feminist kuramdan etkilenmesinin de başlıca nedenlerindedir. Sosyal hizmet mesleği kadın müracaatçılarında hizmet sunma sürecinde giderek kadınların bakış açısını kullanmayı tercih etmektedir. Feminist kuram, sosyal hizmet araştırması, sosyal hizmet mesleğinin etik ilkeleri ve sosyal hizmet müdahalesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu makalede tek ebeveynli ailelerin sorunlarına yönelik feminist bir bakış açısının kullanılmasının iki önemli nedeni ise, son yıllarda tek ebeveynli ailelere yönelik çalışmaların birçoğunun feminist bir bakış açısıyla yapılması ve yazarın da feminist bakış açısının tek ebeveynli aileler için daha uygun bir müdahale çerçevesi sunduğunu düşünmesidir. Tek ebeveynli ailelerin birçoğunda ebeveynin kadın olması da bu tercihi doğrulamaktadır.

Tek Ebeveynli Aileler

20.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren aileler yapısal ve kavramsal değişiklikler geçirmektedir. Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da toplumsal gelişim ve refah seviyesinin artması bireylerin aile ve evlilik kurumlarına olan bakışını büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu süreçte kadın hakları hareketinin de etkisinin büyük olduğu unutulmamalıdır. Toplumda görülen bu değişimler kadınların gündelik yaşamda daha özgür hareket etmelerine ve yaşam felsefelerinin de değişmesine yol açmıştır. Bugün özel-

likle gelişmiş batı ülkelerinde evlilik dışı çocuk yetiştiren kadınlara rastlamak artık olağan hale gelmiştir. Collins Educational Dictionary of Social Work (1995: 208), tek ebeveynli aileleri bir ebeveyn ve ona bağımlı çocuk/çocuklardan oluşan aile olarak tanımlamaktadır. Tanımdan da anlaşılacağı gibi tek ebeveyn tanımını sadece boşanma sonrasında ortaya çıkan bir durumu kapsamaktadır. Aynı zamanda evlilik dışı çocuk yetiştirme yoluyla da tek ebeveyn tanımının içine girmek mümkündür. Aşağıda tek ebeveynli aileler olarak tanımlanan ailelerin bu süreçte gelişimine ve karakteristiklerine ilişkin bulgular ve yorumlar yer almaktadır. Bu bulgu ve yorumların tamamı doğal olarak batı toplumlarını yansıtmaktadır.

Baker (1993. Aktaran: Davies ve Rains, 1995: 543) evlilik dışı çocuk yetiştirmenin, olgun, zengin ve başarılı kadınlar arasında arttığını belirtmiş ve bu durumu "Murphy Brown Sendrom'u" olarak tanımlamıştır. Baker, ABD' de geçen on yılda evlilik dışı anne olan kadınların sayısının keskin bir biçimde arttığını (özellikle eğitilmiş ve meslek sahibi olan kadınlar arasında) ve Kanada da sayıları giderek artan birçok kadının evlenmeden çocuk sahibi olduğunu ifade etmiştir.

Sayer ve Bianchi de boşanma oranlarının 20. Yüzyıldaki artışına işaret etmiş ve boşanma oranları ve kadınların iş hayatına aktif olarak katılmaları arasında bir bağlantı olduğunu ifade etmiştir (Cherlin, 1992; Greenstein 1990, akt: Sayer ve Bianchi, 2000: 906).

Amerika'daki hanelerin % 14'ünün tek ebeveynli (kadının hane reisi ol-

duğu) olduğu tahmin edilmektedir (Kammerman 1980). Davey (2001:42) 'de 1960 ve 1982 yılları arasında ABD'de boşanma oranının üçe katlandığını belirtmektedir. Strand (1995) geleneksel aile yapısının giderek daha azaldığını ifade etmektedir (Akt: Ashman ve Hull 1999: 367).

Ülkemizde de boşanma oranlarının giderek arttığı görülmektedir. DİE'nin verilerine göre 1932' de % 0,13 olan boşanma oranı 1997' de % 0,52' ye çıkmıştır. Yine DİE'nin 15-49 yaş arasındaki evli kadınlarla yaptığı çalışmaya göre boşanma nedenleri şu şekilde sıralanmaktadır: kocanın çok içmesi, ailede geçimsizlik, kocanın şiddet kullanımı ve kocanın kadını aldatması. Buna karşın ülkemizdeki boşanma oranları birçok Avrupa Ülkesi' ne göre son derece düşüktür. Ayrıca ülkemizdeki sosyo-kültürel unsurların da boşanma oranları üzerinde önemli bir etkisi olduğu unutulmamalıdır. Ülkemizde tek ebeveynli ailelere yönelik en önemli eksiklik yeterli bir veri tabanının olmayışıdır. Bu da yeterli bir analiz yapılamamasını gündeme getirmektedir. Buna karşın ülkemizde de aile yapısının özellikle kentlerde bir değişim sürecinde olduğu söylenebilir. Evliliğe ve aile kurumuna karşı bakış kuşaklar değişikçe farklılaşmaktadır.

Anlaşıldığı gibi modernleşme sürecinde olan bütün toplumlarda gelişmişlik düzeyi arttıkça, toplumsal yaşamda öncelikler ve anlayışlar değişmeye başlamış ve parçalanmış ailelerin sayısı da ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu durumun modernleşme çizgisini hedefleyen bütün toplumlarda benzer bir biçimde geliştiği de açıktır. Dolayısıyla tek ebeveynli aile

olgusu sadece gelişmiş Batı toplumlarına özgü bir olgu değildir.

Tek Ebeveynli Ailelerin Sorunları

Bulgular tek ebeveynli ailelerin sayısının son 20 yılda yaklaşık iki katına çıktığına ve boşanma olgusunun toplumsal yaşamda daha sık görüldüğüne işaret etmektedir. Giderek büyüyen bu olgu kendi içinde müdahale edilmesi gereken sorun alanlarını da getirmiştir. Ailenin parçalanması ve tek ebeveynli olarak varlığını sürdürmeye çalışması sürecinde aile üyelerinin olumsuz etkilenmeleri kaçınılmazdır. Bununla beraber bu durumdan en çok etkilenen aile bireyi kuşkusuz çocuktur.

Çocuklar boşanmanın ardından sıklıkla ebeveynlerin biriyle görüşme imkanının kaybetmektedir. Boşanmadan sonra babanın rolünün genellikle marjinalleştiği görülmektedir ve boşanmaların büyük bir bölümünde çocukların bakımını anne üstlenmektedir. Babanın yokluğunun duygusal eksikliğinin yanı sıra gelirin azalması da göze çarpan diğer bir sorun olmaktadır (Davey, 2001: 42). Dolayısıyla çocuk bir taraftan babanın yokluğuna alışmaya çalışırken bir taraftan da alışkın olduğu yaşam standardından bir anda uzaklaşmak zorunda kalmaktadır. Bu durumda çocuğa yönelik destek programlarının varlığına ihtiyaç duyulacağı açıktır.

Wallerstein ve Kelly (1980, akt: Bienstock ve Sherman 1989: 45) boşanmış ailelerin büyüyen bir çocuk için yeterince iyi bir çevre sağlayabileceklerini belirtmiş ancak bu ailelerin genellikle stres içinde yaşadıklarını vurgulamıştır. Buna göre çocuğa bakan ebeveyn -genellikle anne- sınırlı ekonomik kaynaklara, azalan psikolojik rezervlere ve evde tampon

görevini üstlenen veya destek olan bir yetişkinin eksikliğine bağlı olarak stres yaşayabilmektedir. Bienstock ve Sherman (1989: 43-46) tek ebeveynli ailelerin yüz yüze kaldıkları sorunları üç alanda toparlamıştır. Bunlar: Ekonomik sorunlar, boşanma sonrası ortaya çıkan rol değişimleri (kadının tek başına çocuk yetiştirme zorunda kalması veya boşanmış bir kadın rolüne girme zorunluluğu gibi) ve sosyal destek ağlarının azalması ve sosyal izolasyonun artmasıdır. Boşanma ve tek ebeveynli aileler üzerine yapılan çalışmaların bazıları, yüksek düzeyde çatışma yaşayan ailelerin çocuklarının, tek ebeveynli ailelerde yaşayan çocuklara göre daha çok depresyon tehlikesi içinde olduklarını belirtirken, bazı çalışmalar sonucunda da coğrafi olarak yer değiştirmenin çocukların okul performanslarını boşanmadan daha çok etkilediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ailenin taşınmasının bile çocuğu boşanmaya göre daha çok etkilediği ifade edilmektedir. Benzer bir biçimde bazı araştırmacılar, annelerin boşanmadan sonra birçok şeyi daha iyi yapar hale geldiğini, annelerin boşanmadan sonra daha yüksek benlik saygısına sahip olduğunu belirtmektedir. Görüldüğü gibi araştırma sonuçlarının bazıları boşanma sonrası ailenin şiddetle desteğe ihtiyaç duyacağını belirtirken bazıları da tek ebeveynli ailelerin herhangi bir olumsuzluğa sahip olmadığını ifade etmektedir.

Diğer araştırmalar da çocuğun boşanmaya tepkisinin varolan destek sistemlerinin çocuğun ihtiyaçlarını karşılama durumu sonucunda belirlendiğini ifade etmektedir. Anlaşıldığı gibi boşanma sonrası sosyal destek sistemlerinin varolması ve bu sistem-

lerin çocuğun özel gelişimsel ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneği büyük oranda çocuğun tepkisini şekillendirmektedir (Davey 2001: 43).

Ailenin sosyo-ekonomik statüsü de çocukların becerilerinin temel belirleyicilerinden biridir, buna karşın sosyo-ekonomik statünün, annenin hane reisi olduğu bir ailede büyümeye ilişkinli bütün problemleri açıklayamayacağı açıktır (Hetherington, Camara, ve Featherman, 1983; Shinn, 1978). Sorunlar sadece tek ebeveynli ailenin kendi yapısal özelliklerinden kaynaklanmamaktadır. Çevrenin bu tür aileleri olumsuz algılaması da aileyi birçok sorunla baş başa bırakmaktadır. Bu durumda gerek annenin gerekse çocuğun olumsuz kazanımlar ile donanacağını söylemek yanlış olmaz. Örneğin, ABD' de 47 eyaletten 1200 tek ebeveynli aileyle yapılan bir çalışmada, görüşülen ailelerin % 62' si okul personelinin tek ebeveynli aileleri normal olarak algılamadıklarına inanmaktadırlar (Clay 1981). Dahası görüşülenlerin % 45'i okul personelinin çocukların problemlerinin tek ebeveynli bir ailede yaşamaktan kaynaklandığını varsaydığına inanmaktadır (Olson ve Haynes, 1993: 259-260).

Tek ebeveynli ailelerin gerek çocuk gerekse ebeveyn boyutunda birçok önemli sorunla çevrelendiği anlaşılmaktadır. Özellikle boşanma sonrası ailede genellikle kriz durumu yaşandığından aileye yönelik müdahalelerin bu süreçte planlanması ve aileye sunulması gerekmektedir. Aile üyelerinin kısa bir süre içinde işlevselliklerini kazanmaları açısından sosyal hizmet mesleğinin bu müdahale sürecinde etkili olarak yer alması önemlidir.

Tek Ebeveynli Aileler ve Feminist Sosyal Hizmet Müdahalesi

Feminizm ve sosyal hizmet mesleği arasındaki teorik ilişki ve uyum 1960'lı yılların başlangıcından itibaren yeni bir mesleki yaklaşımın doğmasına neden olmuştur. Feminizmi odak alan bu yaklaşım feminist sosyal hizmet (feminist social work) olarak adlandırılmaktadır.

Feminist sosyal hizmet, feminist aile terapistlerinin çalışmalarından etkilenmiştir ve parçalanmış ailenin ihtiyaçlarına ilişkin bütüncül bir bakış sağlamaktadır. Bu yaklaşımda tek ebeveynli aile, dış destek sistemlerinin kullanımı ve diğer güçlendirme stratejileri ile güçlendirilebilen, bağımsız (viable) bir sistem olarak görülür. Feminist uygulama sadece tekniklerin düzenlenmesi değildir aynı zamanda müdahaleye rehberlik eden bir çatıdır (framework) buna karşın birçok feminist hizmet stratejisi genel olarak sosyal hizmet mesleğinden ayırt edilemez.

Feminist sosyal hizmet, sömürücü olmayan eşitlikçi bir ilişki yaratmakla ilgilidir ve ihtiyaç noktasında herkes için uygun olan toplumsal anlamda, bireysel iyilik halini yüceltmeyi amaçlamaktadır (Wise 1995: 108).

Ashman ve Hull (1999: 494)' a göre, mikro düzeyde kadınlarla çalışırken feminist uygulamanın amacı kadınların içsel duygularına girmek ve kişisel güçlerine ulaşabilmektedir, mezo uygulamada feminist perspektif kadının çevresindekilerle ilişkileri üzerinde odaklanmaktadır. Bu durum hem çalışma hayatındaki hem de özel hayatındaki etkileşimleri ve ilişkileri içermektedir. Makro uygulamada feminist perspektif ise kadınlarla ilgili sosyal politikalara ve politik ya-

pılara bakarak değişimi makro boyutta düzenlemeleri ve değişimi hedeflemektedir.

Feminist müdahalenin ilkeleri özellikle tek ebeveynli ailelerle çalışıldığında uygundur. Çünkü bu ailelerin büyük çoğunluğunda ebeveyn kadındır ve kadının toplum içinde değişen statüsü bu ailelerin refahı ile yakından bağlantılıdır. Feminist sosyal hizmet, tek ebeveynli aileyi, üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalan bir yapı olarak teşhis eder ve aileye bütüncül bir bakış getirir. Feminist uygulama, bireyi politik olarak tanımlamakta ve tek ebeveynli ailelerin refahı için kaçınılmaz olarak hem politika değişikliklerini hem de bireysel düzeyde müdahaleleri savunmaktadır (Kissman, 1991: 23). Bu durum da feminist uygulamanın sosyal hizmet mesleğinin temel taşlarıyla uyum içinde olduğunu gösteren bir diğer kanıttır.

Feminist sosyal hizmet, mesleki ilkelere kadın bakış açısını yerleştirerek özellikle kadın sorunlarına yönelik bir müdahale oluşturma çabasıdır. Bunu yaparken kadını politik bir birey olarak tanımladığı için çoklu düzeyde müdahaleleri savunmaktadır. Bununla beraber feminist sosyal hizmet kendisi ile uygun olan teknik ve yaklaşımları önermekle kalmamakta ve mesleki uygulamaların çerçevesini de çizmektedir. Özellikle kadının ebeveyn olduğu aileler göz önüne alındığında feminist uygulamanın kullanımı önem taşımaktadır. Tek ebeveynli ailelerin içinde bulunduğu sınırlı durumda feminist uygulamanın bu ailelerle çalışırken kullanılmasının gerekliliğini artırmaktadır.

Feminist sosyal hizmet yaklaşımı kendine has teknik ve araçlara sahip

değildir. Bu makalede de yer alacak müdahale süreçleri sosyal hizmette sıklıkla kullanılan araçları ve teknikleri içermektedir. Burada önemli olan müdahale sürecinde hakim olan felsefi ve politik oryantasyondur. Feminist sosyal hizmet yaklaşımı daha çok, uygulamanın genel hatlarını ve ilkelerini belirlemektedir. Dolayısıyla müdahaleye genel bir bakış sağlamaktadır. Bunun yanı sıra feminist yaklaşım müdahale sürecinde sosyal ağ oluşturma (social networking), güçlendirme ve savunuculuk gibi teknik ve yöntemlerin kullanılmasını önermektedir (Daha geniş bilgi için: Collins Educational Dictionary of Social Work, 1995).

Boşanma sonrasında, psikolojik, sosyal ve ekonomik bir çok sorunla karşı karşıya kalan aileler çoğunlukla büyük bir bunalım döneminin içine düşmektedir. Bu dönemde sosyal destek sistemlerinin etkili bir biçimde kullanımı, yeniden biçimlenmekte olan aileyi sağlıklı bir düzlemde tutmaya yardımcı olacaktır.

Tek ebeveynli aileler, yaşamlarını geçirdikleri sosyal ortamın, aile ve arkadaşlar tarafından desteklenen veya yargılayıcı bir toplumda izole edilmiş bir sosyal ağ olup olmadığından etkilenirler. Birçok tek ebeveynli aile çevresiyle iyi ilişkilere sahip değildir. Ailenin tek ebeveyni olan ve özgür biçimde yaşayan anneler sıklıkla büyük ekonomik ve çocuk bakımı ile ilgili güçlüklerle ve bazen sosyal izolasyon sorunları ile karşı karşıya kalırlar. Bu anneler için ortak çözümlerden birisi, bu problemleri çözmek için, yalnız kalmamak için uygun kişi olduğundan emin olmasalar bile evi romantik bir partner ile paylaşmalarıdır. Destek ağları tek ebeveynler için önemlidir ancak ço-

cukların destek ağlarını da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Çocuklar anne çocuk arasındaki yoğun ilişkideki dengeyi sağlamak ve ailede tek ebeveynin olmasından dolayı (e-beveyn yeterli olsa bile) kaynaklanan boşlukları doldurmak için değişik bağlantılara (ilişkilere) ihtiyaç duyarlar. Boşanmadan sonra varolan sosyal desteğin % 70' inin kaybedildiği tahmin edilmektedir böylelikle çocuk ebeveynini kaybettikten sonra deneyimlerini de kaybetmektedir. Bu dönemde çocuğun babasıyla da, çocuğun devam eden bir ağı olarak çalışılması büyük önem taşımaktadır. Eski eşler arasındaki ilişki çatışmalı ise, babanın katılımı ile bir şey yapmak anne için zor gelebilir ve anne, zaten sınırlı olan enerjisini gerekli olan düzenlemeleri yapmak için kullanmayı tercih etmeyebilirler. Akrabaların ve akraba dışında diğer sosyal ağların varlığı yeterli değildir. Bu ilişkilerin kalitesi de önemlidir (Olson, Kieschnik, Bonyord, & Ceballo, 1994) ve değerlendirilmelidir. Bununla beraber ailede tek ebeveyn olan ve aileleriyle yoğun ve sık ilişkileri olan anneler de karmaşık duygulara sahiptir. Geniş aile üyeleri, artan stresin kaynağı olabilirler. Aileyle birlikte yaşamak ekonomik sorunları çözebilir ancak özgürlüğü kısıtlayabilir (Anderson, 1999: 403-407).

Bu noktada ailelerin ihtiyaçları göz önüne alındığında sosyal destek sağlanmasının ve güçlendirme çalışmalarının yapılmasının büyük bir önemi vardır.

Kozacıoğlu ve Gördür (1995: 32), sosyal desteği, diğer bireylere, gruplara, toplumsal bağlar kurarak ulaşma yönünde bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. Sosyal destek, insanın kendisiyle ilgilenildiğine, değer

verildiğine ve o toplumun bir üyesi olarak kabul edildiğine inanmasına yarayan bir süreçtir. Çevreden gelecek bu tür davranışlarda şunlar yer almaktadır: İlginin belirtilmesi, dinlemek, yakınlık ve iletişim kurabilmek. Sorun çözme davranışındaki destekleyici yollar ise şunlardır: Maddi yardım, çözüm yollarını paylaşmak, stresin kaynağını hafifletecek, azaltacak yaklaşımlarda bulunmak, dolaylı destek olarak kişiye "kendisinin her şey için uygun bir kişi olduğunu söylemek". Sosyal destek çok farklı şekillerde tanımlanmıştır. Ancak, genellikle stres altındaki ya da güç durumdaki bireye yakından bağlı olduğu eş, aile, arkadaş gibi insanlar tarafından sağlanan maddi - manevi yardım olarak kabul edilmiştir. Sosyal destek konusuna niceliksel açıdan yaklaşanlar daha çok sosyal ağ (social network) terimini kullanmaktadır (Greenblat, 1982: 977-984). Birçok araştırmada sosyal ağ terimi, kişinin bir grup insanla olan bağlarını ve grup içindeki ilişkileri göstermek için kullanılmıştır. Caplan, sosyal bağların, insanın bir çok temel gereksinimi sağladığı için, destekleyici olduğunu söylemiştir. Bu durum kuşkusuz karşılıklıdır, onlar da bizim aynı şekilde davranmamızı beklerler. Böyle bir sosyal ağın içinde olma, aynı zamanda kişide bir gruba ait olma duygusu uyandırır. Bu da kendine güveni ve benlik saygısını artırarak psikolojik uyumu olumlu bir biçimde etkiler (Caplan, 1974, akt: Öntaş, 1998: 21-23).

Sosyal destek, sosyal ağdan farklı olarak genellikle duygusal destek, değerli hissetmek ve bir gruba ait olmak veya stresli veya zor bir durumda yardım etmek olarak tanımlanmaktadır (Cobb, 1976, Sarason

ve Sarason, 1982. Aktaran: Kissman, 1991: 24).

Feminist sosyal hizmet de kadınların bilinç düzeylerini yükseltmek ve destek sağlamak için de ağ oluşturmayı savunmaktadır. Gottlieb (1985), profesyonel olarak başlatılan destek gruplarının, empatik anlama, karşılıklı yardım ve çözümlenmiş duyguların ve çatışmaların rahatlamasını sağladığını belirtmiştir. Çalışmalar, ağ terapisinin (network therapy) amacı olan aile, arkadaş ve çocuğun / çocukların babasının desteğinin daha etkili olması durumunun, annenin psikolojik sağlığını olumlu etkilediğini göstermektedir (Thompson, 1986.). Çünkü çoklu rollerin ağır talepleriyle yüzleşen ve sosyal olarak izole edilmiş anneler için depresyon sık yaşanan bir sorundur (Gold ve Miller, 1983.). Özellikle genç anneler, sıklıkla çocuklarının babası ile çatışmalı bir ilişki yaşarlar (Crockerberg, 1981). Kişiler arası becerileri güçlendirmek, - pazarlık (anlaşma için) ve çatışma çözümü gibi- çocuğun babasının desteğinin kullanım şansını artırabilir. Yaşam döngüsü içinde bir süre sonra görev dağılımı ve diğer iç yapı sistemin daha yüksek düzeyde işlevsel olması için kendi kendine yardım fonksiyonunun sağlanmasını güçlendirir. Evde iş bölümü ilk yaşlardan itibaren başlayabilir. Üç veya dört yaşlarındaki çocuklar ufak tefek ev işlerini yapabilirler, büyüdükçe sorumluluklar artabilir. Ailenin yaşam döngüsüne ek olarak, boşanmadan veya ayrılıktan sonra sıklıkla hizmetleri karşılamak için gelir durumunda kayıplarla ve zaman sıkıntısı ile karşılaşılabilir (Kissman, 1991: 24-26).

Charping, Bell, Strecker ise ailenin içinde bulunduğu sorun yumağından

kurtulması için grup çalışmasının kullanılmasının yararlı olacağını ifade etmişlerdir. Buna göre, boşanma süreci boyunca, boşanan kişi genellikle kısa bir zaman diliminde önemli yaşam değişiklikleri yapmak ve uyum sağlamak zorundadır. Literatürde belirtildiği gibi (e.g. Bohannan, 1971, pp. 3-62; Hassall ve Maddar, 1980; Kessler, 1975; Krantzler, 1973; McKay, Rogers, Blades ve Gosse, 1984, pp. 9-18; Weiss, 1976) boşanmanın duygusal etkisi gelişim ve değişim için gerekli olan enerji ve motivasyonu sağlayabilir ancak sıklıkla boşanmış kişi bu değişimi yapmak için desteğe ve cesarete, gerekli bilgiye, ve/veya problem çözme ve başa çıkma becerilerine sahip değildir. Boşanan kişi genellikle benliğini, kişisel değerlerini ve inançlarını sorgular ki bu durum önemli sosyal destek ağının yani ailenin kaybıyla ilgilidir. Bu durum boşanan kişiyi yalnızlık hissiyle baş başa bırakacaktır. Boşanma deneyimi yaşamış insanlardan bir gruba katılmak bu kayıp duygusuyla baş etmeye yardımcı olacaktır ve grup a) kendini değerlendirme ve anlama için geçici bir kaynak olacaktır, b) duygusal destek için bir kaynak sağlayacaktır, c) kişinin içini dökmesi için uygun bir ortam olacaktır ve d) diğer insanlarla olmak için bir fırsat sağlayacaktır (Charping, Bell, Strecker, 1992:15-16).

Görüldüğü gibi sosyal destek, sosyal ağ çalışmaları yaparken dikkat edilmesi gereken birçok unsur vardır. Ailenin içinde bulunduğu nazik durum özenli bir çalışmayı gerektirir.

Ashmon ve Hull (1999: 368), tek ebeveynli ailelerle çalışan genelci SHU ları için iki önemli noktayı vurgulamaktadır. Öncelikle meslek elemanları normal ve tipik bir ailenin

nasıl olduğunu düşünürken esnek olmalıdır. İkincisi yoksulluğun ve kaynaklardan yoksun olma durumunun giderek artan sayıda Amerikalı kadını ve çocuğu ilgilendirdiği unutulmamalıdır. Buna göre, tek ebeveynli ailelerde iki durumu saptamak çok önemlidir. Birincisi bu ailelerde kadın, bütün ebeveyn sorumluluklarını tek başına yerine getirmenin bütün ağırlığını ve baskısını üzerinde hisseder. İkincisi tek ebeveynli aileler büyük bir yoksulluk içindedir. Bu düzeyde aileyi ihtiyaç duyduğu kaynaklarla ilişkilendirmek çok önemlidir.

Tek ebeveynli ailelerle çalışırken kullanılması gereken diğer önemli yaklaşım ise güçlendirme yaklaşımıdır. Genellikle bir kriz ortamında boşanma sürecini yaşayan aileler, her anlamda ve her düzeyde yeni bir yapılanma ihtiyacını hissederler. Ekonomik sorunlarını çözmeleri ya da çocuklarıyla iletişimlerini yeni bir boyutta taşımaları gerekmektedir. Bu nedenle yaşadıkları süreci başarıyla tamamlamaları için güçlü bireyler olmaları ailenin korunması açısından son derece önemlidir.

Johnson (1998: 328), güçlendirmeyi, "kişisel, kişiler arası veya politik gücü artırma sürecidir ve bu süreçte bireyler kendi yaşam durumlarını geliştirmek için harekete geçebilirler" şeklinde tanımlamaktadır. Johnson, güçlendirme yaklaşımının, azınlık grupları ve kadınlarla çalışırken bir seçim stratejisi (strategy of choice) olarak önerildiğini belirtmektedir. Güçlendirme, gücün (power) en önemli konu olduğu ve güce sahip olanlarla olmayanlar arasındaki boşluğun giderek büyüdüğü çağdaş dünyada özellikle kullanılması gereken yararlı bir yaklaşımdır. Güçlendirme, müracaatçıların kendi hayatlarını idare

edebilmesi ve kendilerini güçsüz hissettikleri durumlarda güçlü hale gelmeleri için onları desteklemek, onlara beceri kazandırmak ve onların ihtiyaçlarını anlamak anlamına gelmektedir.

Güçlendirme kuramı, insanların yaşamları üzerinde kolektif kontrolü kazanmaları ve bir grup olarak kendi ilgilerine, yararlarına ulaşmaları ile ilgilidir ve sosyal hizmet uzmanlarının insanların güçlerini genişletmek için kullandığı bir yöntemdir. Güçlendirme; hizmetlere katılıma ve kendi kendine yardım hareketine karşılık gelebilir. Güçlendirme terimi daha çok ırkçılık karşıtı ve feminizm gibi toplumda değişimi amaçlayan radikal yaklaşımla birlikte anılmaktadır. Güçlendirme kuramı, sorunların gerçek kaynağının baskı altındaki grupların bir üyesi olan müracaatçının bu konumundan kaynaklanan güçsüzlüğünden ortaya çıktığını göstermektedir (Collins Dictionary 1995: 134-135).

Büyük oranda sosyal destek sistemlerini kaybeden ebeveynin yaşadığı kriz ortamından kurtulması için güçlendirme odaklı müdahalenin önemi büyüktür. Bu aşamada meslek elemanları bir taraftan kaybolan sosyal destek ağlarını yeniden kurmaya çalışırken bir taraftan da ebeveyni psiko-sosyal düzeyde güçlendirmek için çalışmalıdır. Bu dönemde ebeveynin güçlü yönleri vurgulanmalı ve içinde bulunduğu durumdan dolayı kendisini sorumlu hissetmemesi için mesajlar verilmelidir. Boşanma sonrası yaşayabileceği ve karşılaşılabileceği olumsuz durumlar hakkında bilgi verilmeli, bu durumlarla başa çıkabilmesi için sahip olması gereken tutumlarla donatılmalıdır. Bu süreçte meslek elemanı sosyal ağ oluşturma

çalışmalarını ve güçlendirme çabalarını bir arada yürütmelidir.

SONUÇ

21. Yüzyıla girdiğimiz şu günlerde ailelerin yapısal ve kavramsal bir değişim içine girdiği göz önüne alınmalıdır. Bu değişim ve "gelişim" insana hizmet veren tüm meslekler için dikkat çekicidir. Sosyal hizmet mesleği de bu değişimi temel alarak yeni müdahaleler ve stratejiler oluşturmuştur. Müdahale şemsiyesini genişletmiştir. Sosyal hizmet uzmanlarının toplumsal yaşamda yer alan aksiyonlara karşı duyarlı olmaları, mesleki kimliklerinin de bir parçasıdır. Bugün dünyanın hemen her ülkesinde kadın hareketleri oldukça gelişmiştir ve kompleks yapı ve sorunları içinde barındırmaktadır. Sosyal hizmet mesleğinin ve meslek elemanlarının kadın olgusuna ve kadın bakış açısına uzak kalmaları mümkün değildir. Temel değerleri; eşitlik, farklılık ve saygı kavramlarıyla özdeşleşen sosyal hizmet mesleği için bu son derece önemli bir kilometre taşıdır. Kadının bakış açısıyla kadın sorunlarına eğilmek ve müdahale stratejisini kadın bakış açısına göre şekillendirmek mesleki müdahaleyi zenginleştirecek ve genişletecektir. Bunun yanı sıra daha önce de değinildiği gibi aile kavramının geçirdiği değişimi dikkate almamak artık mümkün değildir. Yeni aile tipolojileri ve bu tipolojilerin içlerinde barındırdıkları yapısal ve karakteristik sorunların çözümü için bu kaçınılmazdır. Feminist sosyal hizmet müdahalesi de giderek daha da önemli bir hale gelen kadın sorunlarına ilişkin önemli bir çerçeve sunmaktadır. Kadınların sorunlarına kadın bakış açısından yanıt vermeyi amaçlayan bu yaklaşım sosyal hizmet mesleği için de

önemli bir gelişimdir. Daha öncede belirtildiği gibi feminist sosyal hizmet müdahale için bir anlayış ve çerçeve sunmaktadır. Böylece sosyal hizmet uzmanlarının kadın sorunlarına daha gerçekçi ve somut bir şekilde eğilmeleri mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

DAVEY, T. (2001) "Considering Divorce". *The American Prospect*; Princeton, Vol: 12, Issue: 1: 42-44.

SANDS R ve NUCCIO K. (1992) "Postmodern Feminist Theory and Social Work". *Social Work*, Vol: 37, No: 6: 489-495.

ANDERSON, Sandra C. (1995) "Education For Family Centered Practice". *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*. Vol: 76, No: 3: 173-181.

BIENSTOCK, Caryn R ve Videka-Sherman L. (1989) "Process Analysis of a Therapeutic Support Group for Single Parent Mothers: Implication for Practice". *Social Work with Groups*, Vol: 12/2, p: 43-61.

KISSMAN K. (1989) "Feminist Based Social Work with Single Parent Families". *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*. Vol: , No: , pp. 23-28.

OLSON Myrna R ve Haynes Judith A. (1993) "Successful Single Parents". *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*. Vol: 74, No: 5, p: 259-267.

CHARPING John W, Bell William J, Jean B. Strecker. (1989) "Issues Related to the Use of Short Term Groups for Adjustment to Divorce: A Comparison of Programs". *Social Work with Groups*, Vol: 15/4, p: 15-41.

DAVIES Linda, Rains P. (1992) "Single Mothers by Choice". *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*. Vol: 76, No: 9, p: 543-551.

ANDERSON, Carol M. (1999) "Single Parent Families: Strengths, Vulnerabilities and Interventions". *The Expanded Family Life Cycle, Individual, Family and Social Perspectives*. Ed: Betty Carter ve Monica Mcgoldrick, Third Edition, p: 399-417, Allyn and Bacon.

BENDASON, N. *Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları*. İletişim Yayınları, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, Çev: Şirin Tekeli.

SAYER L. ve BIANCHI S. (2000) "Women's Economic Independence and the Probability of Divorce: A Review and Reexamination". *Journal of Family Issues*, Vol: 21, Issue: 7, 906-943.

TOMANBAY, İhan. (1999) *Sosyal Çalışma Sözlüğü, Toplum Bilim, Ruhbilim, Eğitim Bilim, Yöntembilim, Nüfus Bilim, Hukuk ve Ekonomik Boyutlarıyla*. Selvi Yayınları, Ankara.

ASHMAN, H. (1999) *Understanding Generalist Practice*. Second Edition, Nelson-Hall Publishers, Chicago.

JOHNSON Louise C. (1998) *Social Work Practice, A Generalist Approach*. Sixth Edition, Allyn and Bacon.

www.die.gov.tr

LANGAN M. (1985) "The Unitary Approach: A Feminist Critique". *Women, The Family and Social Work*. Ed: Eve Brook, Ann Davis, Tavistock Publications, London, New York.

WISE S. (1995) "Feminist Ethics in Social Work". *Ethical Issues in Social Work*. Ed: Richard Hugman, David Smith. Routledge.

COLLINS EDUCATIONAL DICTIONARY OF SOCIAL WORK. (1995) Ed: Marrin Thomas ve John Pierson, Harper Collins Publishers.

H. Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu
Yayınları

Sosyal Hizmet Sempozyumu'95 - 30. Yılında Sosyal Hizmet ve Geleceğe Yöneliş, Ankara: 2001.

Sosyal Hizmet Sempozyumu'96 - Toplumsal Gelişme ve Değişme Sürecinde Sosyal Hizmet, Ankara: 2001

Sosyal Hizmet Sempozyumu'97 - Toplumla Bütünleşme Sürecinde Özürlülük ve Sosyal Hizmet, Ankara: 1997.

Prof. Dr. Sema Kut'a Armağan - Yaşam Boyu Sosyal Hizmet, Ankara: 1999.

Travma Tedavisi Uzman Eğitimi, Ankara: 2000.

Antropoloji ve Yaşlılık - Prof. Dr. Vedia Emiroğlu'na Armağan, Ankara, 2000.

Sosyal Hizmette Yeni Yaklaşımlar ve Sorun Alanları – Prof. Dr. Nihal Turan'a Armağan, Ankara, 2001.

İnsani Gelişme ve Sosyal Hizmet – Prof. Dr. Nesrin Koşar'a Armağan, Ankara, 2001.

Sosyal Hizmet Sempozyumu'98 - Kentleşme Sürecinde Sosyal Hizmet, Ankara, 2002.

Sosyal Hizmet Sempozyumu'2000 Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Sosyal Hizmet Politikaları, Ankara, 2002.

Sosyal Hizmet Eğitiminde Yeniden Yapılanma I, Ankara, 2002.

İSTEME ADRESİ

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Hizmetler Yüksekokulu
Fatih Caddesi, 195, Çiftasfalt, Keçiören
06290 ANKARA

Tel: +90.(0)312.355 40 00 Fax: +90.(0)312.355 57 71